

riyle bitişip (ittisâl) terkipler oluşturur- lar veya birbirlerinden kopup ayrılırlar (infisâl); yani hareket veya sükûn halin- dedirler. Atomların hareket ve bitişme- leri neticesinde oluş (kevn) vuku bulur; ayrılımları ise bozuluşu (fesâd) meyda- na getirir. Şu var ki hareket ve sükûn bizâtihi atomların tabiatı değildir. Onla- rı hareket ettirip durduran Allah'ın ira- desidir. Oluşun doğrudan faktörü olan ilâhî irade fikridir ki kelâm bilginlerinin atomcu âlem tasavvurunu Grek filozofu Demokrit'in atomculuğundan ayırır. De- mokrit'in ezeli ve ebedî olan ve birer ci- sim addedilen atomlarının aksine İslâm atomculuğu, atomları Allah'ın yaratıcı kelimesi (kûn) ile zaman içinde var ve yok edilen boyutsuz varlıklar olarak ta- rif etmiştir. Nitekim Allâf da bu teoriyi metafizik görüşlerinden bağımsız ola- rak ortaya koymamıştır. "Bölünemeyen parça" fikri yaratıcı ilâhî irade ve kud- ret fikriyle bağlantılıdır. Bu fikrin gaye- si, sınırlı ve hâdis bir birim elde etmek ve böylece atomların toplamından mey- dana gelen varlıkların da sonlu olduğu- nu göstermektir.

Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre de âlem cevher (cüz—atom) ve arazlardan meydana gelmiştir. Cevherler arazlar- ın, dolayısıyla değişmelerin mahallidir. Atomların kalıcılıkları ve sabit özellikle- ri yoktur. Kendisine durum (vaz') kate- gorisinin nisbet edilemediği atomların hacimleri de yoktur. Mekân, geometrik noktalar şeklinde tasavvur edilen atom- lar toplamı olduğu gibi zaman da öyle- dir ve zamanın bölünemeyen en küçük parçası "an" adını alır. Bir başka açıdan âlemi a'yân ve a'râz şeklinde ikiye ayı- ran kelâmcılar a'yânın basit olanlarına cevher (atom), mürekkep olanlarına da cisim demişlerdir ki cisimler en az iki cevherden meydana gelir. Arazlar ise ancak başkasına bağlı olarak yer tuta- bilen ve devamlı olmayan şeyler olarak düşünülmüştür. Hareket, sükûn, tatlar, kokular, kudret, iradeler vb. bu kate- gorie girer. Hâdis olan yani sonradan meydana gelmiş bulunan arazlar olmak- sızın aynlar da cismanî planda var ola- madığı için bunların ezeli olduğu düşü- nülemez. Çünkü aynlar arazlardan önce olsaydı onlardan ayrı olması gerekirdi. Hâdisten önce bulunamayanın kendisi de hâdistir; şu halde arazlara olduğu gibi aynlara da yokluk tekaddüm etmiş- tir. Bu durumda aynların varlığı bizzat kendilerinden olamaz. Onun varlığıyla yokluğu aklen eşittir; bu iki ihtimalden

(câiz) birini tercih edecek bir tahsis edi- ciye gerek vardır ki o da varlığı zorunlu olan Allah'tır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "âlem" md.; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Nüzhetü'l-a'yûn*, "âlem" md.; *Lisânü'l-'Arab*; "âlem" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "âlem" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "âlem" md.; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "semâvât" md.; Cemîl Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, "âlem" md.; Kindî, *Resâ'il*, s. 41-58; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, I, 447; II, 24, 27, 30, 57; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. Muhyiddin Sabri), Ka- hire 1357/1938, s. 136-137; M. Saeed Sheikh, "Al-Ghazâlî: Metaphysics", *A History of Mus- lim Philosophy* (nşr. M. M. Shariff), I, Wiesba- den 1963, s. 581-616; S. Hüseyin Nasr, *Three Muslim Sages*, Cambridge 1964, s. 24-31, 104-116; a.mlf., *An Introduction to Islamic Cos- mological Doctrines*, London 1978, s. 197-212, 236-260; a.mlf., *İslâm ve İlim: İslâm Medeni- yetinde Akıl İlimlerin Tarihi ve Esasları* (trc. İlhan Kutluver), İstanbul 1989, s. 27-36, 235-239; Ebû'l-Alâ Affîfî, *Muhyiddin İbnü'l-Ara- bî'nin Tasavvuf Felsefesi* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1975, s. 41-45; Abdurrahmân Bedevî, *el-Eflâûniyye el-muħdeşe 'inde'l-'Arab*, Ka- hire 1955 — Küveyt 1977, s. 34-42, 243, 247; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1397/1977, I, 471-479; Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtüridiyye Akaidi* (trc. Bekir To- paloğlu), İstanbul 1978, s. 61-63; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 88-89, 94-95, 143, 163, 177; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felse- fesî*, İstanbul 1983, s. 147-150, 203-233; R. Evans, "Prophetic Philosophy of Ibn Arabî", *HI*, IV/9, s. 3-23; Tj. de Boer, "Âlem", *IA*, I, 296-297; a.mlf., "Âlam", *EJ²* (Ing.), I, 349-350.

SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY

□ TASAVVUF. İlk sûfiler özellikle ta- savvufu tarif ederken âlem, kevn ve halk kelimelerini kullanmışlar ve bunlara dün- ya ve âhiret mânası vermişlerdir. Ebû Amr ed-Dimaşkî tasavvufu "âleme eksik gözle bakmak ve hatta ona karşı gö- zü kapamaktır" şeklinde, Şiblî de sûfiyi "halktan (âlem) ilgisini kesen ve Hakk'a eren kişi" diye tarif etmişlerdir (Kuşey- rî, s. 127). Dünyadan yüz çevirip âhirete yönelen ilk dönem zâhidleri daha çok dünya-âhiret ikiliğinden bahsetmişler, sûfiler ise bütün yaratılmışlardan yüz çevirip Allah'a yöneldikleri için Hak-halk (Allah-âlem) ikiliğini dikkate almışlardır.

Gazzâlî'den itibaren mutasavvıfların âlem anlayışı değişmiş ve bu konuda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Hat- ta aynı müellifin bile eserlerinde âlemi farklı şekilde tasvir ve tasnif ettiği gö- rülür. Meselâ Gazzâlî *İhyâ'ü 'ulûmü'd- dîn* adlı eserinde üç âlemden bahsederek madde ve cisimler sahasına mülk âlemi, mânevî varlıklar sahasına mele-

kût âlemi, ikisi arasındaki sahaya da ce- berût âlemi adını verir (IV, 420). *Mişkâ- tû'l-envâr*'da ise âlemi maddî (şehâdet, halk) ve mânevî (gayb, emr) olmak üzere ikiye ayırır. Maddî âleme yakın olanına bazan ceberût, bazan da melekût âlemi adını verir (s. 65). Sühreverdî el-Maktûl âlemi nur tabakaları (heykelleri) şeklinde tasavvur etmiştir. Ona göre Allah nurla- rın nurudur (nûrû'l-envâr). Âlemler ise ona yakın olduğu nisbette nurlu, ondan uzak bulunduğu nisbette de karanlık olur. Yokluk ve madde karanlık âlemi meydana getirir, ruhanî âlem ise nurlu- dur.

Vahdet-i vücûd* esasına dayanan İb- nû'l-Arabî âleme Allah'ın sûreti, Allah'a da âlemin ruhu nazarıyla bakmıştır. Ona göre sadece Allah vardır, âlem ise onun varlığının çeşitli tecellilerinden ibarettir. Bu sebeple bazı mutasavvıflar, "Allah vardı, O'nunla birlikte başka bir şey yok- tu" (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", I) meâlindeki hadise, "Şimdi de öyledir" ifadesini ekle- mişlerdir. İbnû'l-Arabî'ye göre âlem her an yaratılmakta ve yine yaratıldığı anda yok olmaktadır. O buna "el-halku'l-cedîd" adını verir (Affîfî, II, 213-215). Bu anlam- daki-yaratma, aslında sürekli tecelliden başka bir şey değildir. Bu tecellinin fark- lı dereceleri beş âlemi (avâlim-i hamse) meydana getirir (bk. HAZARÂT-ı HAMS).

Kelâmcılar âlemin yaratılmış, İslâm filozofları ise kadîm olduğunu savunur- lar. İlk sûfiler bu konuda kelâm âlimle- ri gibi düşündükleri halde sonraki mu- tasavvıflar bu iki görüşü uzlaştırmaya çalışmışlar, fakat sonuç itibarıyla filo- zofların görüşlerini kabullenme yoluna girmişlerdir. İbnû'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Sadreddin eş-Şîrâzî ve Câmî gibi mutasavvıflarda bu durum açıkça gö- rülür.

Tasavvufta genellikle üç âlemin varlı- ğı kabul edilir. Akıl ve duyu ile bilinen maddî âlem, bu yolla bilinmeyen mâ- nevî âlem ve ikisi arasında köprü vazî- fesi gören berzah âlemi. Maddî ve mâ- nevî âlemler, yapılarına göre cismanî- ruhanî, şeffaf olup olmadıklarına göre kesif-latîf, kaynaklarına göre zulmânî- nûrânî, idrak edilir olup olmadıklarına göre şehadet-gayb, derecelerine göre de sûflî-ulvî gibi çeşitli isimler alırlar (bk. Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 25). İbnû'l-Ara- bî'den itibaren insana küçük âlem (el-âle- mü's-sagîr, el-âlemü'l-asgar), kâinata da büyük âlem (el-âlemü'l-kebîr, el-âlemü'l- ekber) denilmiş, insanın küçük âlem, âle- min büyük insan olduğu vurgulanmıştır

(el-Mu'cemü's-şüfî, s. 818; İbrâhim Hakkı, s. 22, 312).

Mutasavvıflara göre âlem son derece geniştir. Allah'ın öyle yaratıkları vardır ki yeryüzünden ve burada insanların yaşamakta olduklarından bile haberleri yoktur. Tasavvufî eserlerde bu genişliği ifade etmek için 18.000 veya 360.000 âlemin mevcut olduğundan bahsedilmiştir. İbn Haldûn, âlemi Allah'ın sûreti sayan tasavvufî görüşün filozoflardan alındığını söyler (*Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 22). Şeyhülislâm Mustafa Sabri, İbnü'l-Arabî'nin Allah ile âlemi özdeşleştirdiğini, filozoflar gibi âlemin yaratılmışlığını ve Allah'ın hür iradesini (fâil-i muhtâr) kabul etmediğini ileri sürerek bu görüşlerin Yunan felsefesinden kaynaklandığına dikkati çekmiştir (*Mevkîfû'l-'âkl*, III, 187-361).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâşânî, *İştilahâtü's-şüfîyye*, "âlem" md.; Ca'fer Seccâdi, *Ferheng-i 'Ulûm-i 'Âklî*, "âlem" md.; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 1; Süleymî, *Tabakât*, s. 274; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 43, 450; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 127; Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 107; III, 17-19; IV, 20, 212, 420; a.mlf., *Mışkâtü'l-envâr*, Kahire 1964, s. 25, 65; Yahyâ b. Habeş es-Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk* (*Mecmû'â-i Muşannefât-ı Şeyh-i İsrâk* içinde), Tahran 1331, III, 232; *el-Mu'cemü's-şüfî*, s. 818; Necmeddîn Dâye, *Mirşâdül-'ibâd*, Tahran 1353, s. 26-30; Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*, I, 229; İbnü'l-Arabî, *Fuûş*, s. 78; Ebû'l-Alâ Affîfî, *Ta'likâtü'l-Fuûşî'l-hikem*, Kahire 1365/1946, II, 11, 15-17, 213-215; Lisânüddin, *Ravzatü't-ta'rif* (nşr. Muhammed el-Kettânî), Beyrut 1970, s. 135, 585; İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'il*, Ankara 1958, s. 22; a.mlf., *Mukaddime*, Beyrut 1979, I, 77-100; Abdülkerim el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, İstanbul 1330, II, 32; Câmî, *ed-Dürretü'l-fâhire*, Tahran 1980, s. 28; İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Ma'rifetnâme*, İstanbul 1330, s. 22, 312; Mustafa Sabri, *Mevkîfû'l-'âkl*, Kahire 1950, III, 187-361; Tj. de Boer, "Âlem", *IA*, I, 296-297; L. Gardet, "Âlam", *Et* (İng.), I, 350-352.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

ALEM, Ümmü Fâtik

(علم أم فاتك)

Alem Ümmü Fâtik b. Mansûr b. Fâtik
(ö. 545/1150)

Yemen'in Zebîd şehri çevresinde
hüküm süren
Benî Necâh hânedanının
son hükümdarı.

el-Meliketü'l-Hürre unvanıyla meşhur olan Kraliçe Alem önceleri şarkıcı bir câriye idi. Emîr Mansûr b. Fâtik, 1123 yılında kendisine bir komplo hazırlayan zengin veziri Enîs el-Fâtikî'yi öldürerek bütün mallarına ve câriyelerine el koydu.

Bu câriyelerden biri de Alem idi. Emîr Mansûr Alem ile evlendi ve ondan Fâtik adlı bir çocuğu oldu. Böylece Alem'in Emîr Mansûr'un yanındaki itibarı gidecek arttı. Onun fikrini almadan hiçbir işe girişmeyen Emîr Mansûr zamanla devlet idaresini tamamen ona bıraktı. Emîr Mansûr zehirlenerek öldürülünce yerine çocuk yaştaki oğlu Fâtik geçti. Fakat Emîr Mansûr'un katili, Alem ve oğlu Fâtik'i tahakküm altına alarak yönetimi ele geçirdi. 1130 yılında o da öldürülünce Alem devlete yeniden hâkim oldu ve Züreyk (Rüzeyk) el-Fâtikî'yi vezir tayin etti. Bir süre sonra siyasetini beğenmediği için onu azlederek yerine Ebû Mansûr Müflih el-Fâtikî'yi getirdi. Ebû Mansûr cesur ve ileri görüşlü bir kumandandı. Fakat rakipleri onu çekemediler ve 1134 yılında ölümüne kadar onunla mücadele ettiler. Alem, Ebû Mansûr'un ölümü üzerine Sürûr adlı bir memlûk'ünü vezir tayin etti. Oğlu Fâtik de 1136 yılında zehirlenerek öldürüldü. Kraliçe Alem, Zebîd'de ölünceye kadar Benî Necâh hânedanını tek başına idare etti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Haldûn, *el-İber*, Bulak 1284 — Beyrut 1399/1979, IV, 217-218; Zambaur, *Manuel*, s. 117; Zirikî, *el-A'lâm*, V, 49-50; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ*, III, 330; a.mlf., *Mu'cemü kabâ'i li'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, III, 1172; H. İbrâhim Hasan, *İslâm Tarihi* (trc. İsmail Yiğit v.dğr.), İstanbul 1986, V, 256-257.

AHMET AĞIRAKÇA

ÂLEM-i İSLÂM

(عالم اسلام)

Abdürreşid İbrahim'in
1907-1910 yılları arasında
Asya ve Uzakdoğu ülkelerine yaptığı
seyahati anlattığı eseri.

Tam adı *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyyet*'tir. İslâmcı fikir ve siyaset adamı Abdürreşid İbrahim, kendi ifadesine göre, seyahat etmeyi, gezdiği yerlerde gördüklerinden ibret almayı, bunları başkalarına aktarmayı görev sayacak kadar seven, "Yeryüzünde geziniz..." (en-Nahl 16/36) âyetinin gereğini yerine getirmekten büyük haz duyan bir yaratılışa sahipti. Bu sebeple her fırsatta seyahat etmiş, Amerika, Avustralya ve Güney Afrika ülkeleri hariç hemen bütün dünyayı gezmiştir. 1904 Rus inkılabı ile başlayıp üç yıl kadar süren hürriyet havası içinde Rusya müslümanlarının hakları için çalışan yazar, şartların giderek ağırlaşması, gazete ve matbaası-

nın kapatılması üzerine Rusya'dan ayrılmak zorunda kalınca, uzun zamandan beri yapmayı arzu ettiği, bilhassa müslümanların yaşadıkları ülkeleri içine alacak bir seyahati gerçekleştirmek üzere yola çıktı. 1907 yılı sonlarında önce Batı Türkistan, Buhara, Semerkant ve Yedisu civarını dolaştıktan sonra doğum yeri Tara'ya dönerek ailesini alıp Kazan'a yerleşti. 1908 Eylülünde buradan hareketle Sibirya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Singapur, Hint denizi adaları, Hindistan ve Arabistan yoluyla İstanbul'a döndü (1910). Bu Seyahatinin hatıralarını daha Japonya'da iken "Japonya Mektupları" başlığıyla *Sırât-ı Müstakîm*'de yayımlamaya başlamıştı. Büyük ilgi gören bu yazılardan sonra, seyahatini tamamladığında, gördüklerini bir taraftan çeşitli konferans, hutbe ve vaazlarla anlatırken diğer taraftan da eseri fasiküller halinde neşredilerek dergi abonelerine gönderilmeye başlandı (1910). Mecmuanın başyazarı Mehmed Âkîf'in eseri takdim eden yazısında yer alan sözleri *Âlem-i İslâm* ve yazarı hakkında yeterli bir tanıtımdır: "İtiraf etmeliyiz ki dünyada en az bildiğimiz bir kıta varsa o da kendi menşei-miz, kendi memleketimiz olan Asya'dır (...) Biz Asyamız hakkında doğru mâlumatı doğrudan doğruya Abdürreşid İbrahim'den alacağız (...) Hazret Asya'nın her tarafını senelerce gezmiş, bir koca kıtada yaşayan insanların mâzisini incelemiş, halini tetkik etmiş. Bunlarda sadet görmüşse sebeplerini aramış, sefalet görmüşse kaynağını araştırmış (...) gezdiği yerlerde hiç hissiyatına mahkûm olmamış (...) Şark'ın içtimâî hastalıklarını ortaya döküyor. Eser gayet sade bir lisan ile yazılmış, ötesine berisine resimler serpiştirilmiştir. Ben çoktan beri bu kadar samimi, bu kadar faydalı lâkin bu kadar müessir bir kitap okuduğumu hatırlamıyorum" (*Sırât-ı Müstakîm*, IV/97, s. 322-323).

İki ciltten meydana gelen eserin ilk cildi yazarın memleketi olan Türkistan'dan yola çıkışıyla başlamakta ve Singapur'a varışı ile sona ermektedir. Bu ciltte Japonya hatıraları geniş bir yer tutar. Singapur hatıraları ile başlayan ikinci ciltte ise Hint denizi adalarındaki İslâm emirliklerinin durumu, Cava, Malaka ve diğer müslüman halkın sömürgeci İngiliz ve Hollandalılar'ın idaresi altında uğradıkları zulümler, Hindistan ve buradaki müslümanların durumu hakkında bilgiler verilmekte, İngilizler'in yerli halka